

САМІЛИК Л. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Національний університет
державної податкової служби України)

КОРБУТ Л. П.,

студентка
(Національний університет
державної податкової служби України)

УДК 340.1

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СУБ'ЄКТ ПРАВА», «ОСОБА»,
«СУБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН», «УЧАСНИК ВІДНОСИН»**

У статті на основі теоретичних і нормативно-правових засад здійснено аналіз та визначено співвідношення таких правових категорій, як «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин» у цивільному праві. Окреслено критерії, за якими було розмежовано вказані поняття.

Ключові слова: особа, суб'єкт права, суб'єкт правовідносин, учасник правовідносин, правосуб'єктність, правовий статус, цивільні правовідносини.

В статье на основе теоретических и нормативно-правовых основ осуществляется анализ и определено соотношение таких правовых категорий, как «субъект права», «лицо», «субъект правоотношений», «участник отношений» в гражданском праве. Очерчены критерии, по которым были разграничены указанные понятия.

Ключевые слова: лицо, субъект права, субъект правоотношений, участник правоотношений, правосубъектность, правовой статус, гражданские правоотношения.

On the basis of theoretical and legal background of the analysis carried out and determined the ratio of such legal categories as “subject of law”, “face”, “subject relationships”, “party relations” in the civil law. It outlines the criteria that have been separated these concepts.

Key words: person, entity, legal entity, member relationships, legal personality, legal status, civil relations.

Вступ. Правосуб'єктність є однією з методологічних та основоположних категорій сучасної цивілістики, що характеризує правове становище суб'єкта цивільних правовідносин та визначає його цивільно-правову можливість і спроможність бути учасником цих відносин. Проблема цивільної правосуб'єктності є актуальною сьогодні як у теорії, так і на практиці. Незважаючи на активне дослідження в цій сфері, серед учених немає єдності поглядів щодо низки принципових питань, які стосуються термінологічного апарату.

Питанню співвідношення понять правосуб'єктності приділяли увагу багато зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема Л.В. Авраменко, С.І. Архипов, О.О. Дашковська, С.Ф. Кечек'ян, О.В. Петришин, І.А. Покровський, М.В. Цвік та інші.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення розмежування понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин» у цивільному праві України.

Результати дослідження. Вагомим елементом учення про суб'єктів права є співвідношення понять «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин», «учасник правовідносин», «особа». Класичний підхід до цієї проблеми як у дореволюційній, так і в радянській та пострадянській юридичній літературі полягає в тому, що суб'єкти права розглядаються переважно в контексті суб'єктів правовідносин, тобто зазначені терміни вживаються як тотожні.

Під час вживання цих термінів у повсякденні може скластись враження, що ці поняття є тотожними, оскільки суб'єкт права – це особа, яка може бути учасником правовідносин, тобто їх потенційний учасник. Натомість суб'єкт правовідносин – це вже реальний учасник правовідносин, тобто конкретна особа, яка не в змозі бути водночас учасником усіх правових відносин. Суб'єктом права прийнято вважати всіх, хто здатен мати права, незалежно від того, чи реалізовує він їх насправді. Найчастіше мається на увазі, що суб'єктом прав є людина, тобто фізична особа. Положення, що люди є суб'єктами прав, саме по собі очевидне та не потребує роз'яснення; при цьому деякі автори вважають, що суб'єктами права можуть бути лише живі, реальні люди.

Під час визначення поняття «суб'єкт права» більшість теоретиків-правознавців керуються зазвичай змістом категорії «правосуб'єктність» [1, с. 276]. Із цього постає, що правосуб'єктність і суб'єкт права – два взаємозалежні поняття: елементи правосуб'єктності (правоздатність, дієздатність) являють собою якості особи, визнаної суб'єктом права. Так, теоретик Н.І. Матузов зазначає: «Правосуб'єктність відображає як здатність мати права, так і здатність особисто здійснювати їх. Яких-небудь інших суттєвих якостей вона в собі не містить. Правовий статус (положення) особистості в суспільстві передбачає наявність у неї і правоздатності, і дієздатності, і стану громадянства, і особливих відносин із державою, і необхідних зв'язків з іншими громадянами тощо. Визнання особистості суб'єктом чинного в стані права або, що одне й те ж, визнання її правосуб'єктності – це лише один із найбільш загальних способів юридичного закріплення її свободи, її статусу в суспільстві» [2, с. 91]. Так, правосуб'єктність означає визнання певної особи суб'єктом права, проте вона є лише частиною іншого, узагальнюючого поняття – правового становища. Усі суб'єкти права за допомогою закону наділяються специфічними властивостями – юридичним статусом, що дає їм можливість брати участь у конкретних правовідносинах.

Поняття «суб'єкт права» визначається як спеціально-юридична категорія, що має місце лише в правовому полі, включає в себе різний зміст, має специфічні галузеві особливості. Сучасне право визнає своїми суб'єктами людей і їх спільність, що носять сукупність прав та обов'язків, а також можливість їх реалізувати. Водночас із розвитком науки цивільного права це поняття неодноразово видозмінювалось.

Приватне право має важливе значення в забезпеченні свободи окремої особи, а незалежність і самостійність вибору осіб є умовою й гарантією розвитку ринкової економіки та демократичного громадянського суспільства. З огляду на те, що в основі приватного права лежить юридична рівність суб'єктів, особливої актуальності набуває дослідження категорії «особа» як учасника правових відносин, що відображає універсальні властивості й відношення об'єктивної дійсності правового регулювання цивільного права. Варто погодитись із думкою Й.О. Покровського, що механізм цивільно-правових норм спрямовується на припущення існування певної абстрактної людини, свого роду «цивільної людини» [3, с. 34].

Принципово важливе значення має розмежування понять «суб'єкт цивільного права», «особа», «суб'єкт правовідносин» та «учасник правових відносин». Суб'єкт права є багатозначним явищем і розглядається як правова особа; як правовий діяч – джерело будь-якої правової активності, від якої надходять правові акти, юридичні дії, вчинки тощо, що загалом укладається в спеціальній юридичній формі (форма юридичної особи або індивіда) правових якостей людини тощо [4, с. 13].

Відповідно до теоретичних розробок суб'єкт правовідносин – це такий учасник суспільних відносин, який виступає як носій юридичних прав та обов'язків [5, с. 229].

Варто зауважити, що в теорії права сенс поняття «суб'єкт права» не є однозначним і твердо встановленим. На думку сучасних учених, загальна теорія суб'єкта права потребує критичного осмислення [6, с. 7]. Основна суперечка учених-юристів ведеться з приводу визначення суб'єкта права, а саме його поняття й співвідношення із суб'єктом правовідносин.

У науці принципове розмежування понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» найчастіше не здійснюється. С.Ф. Кечек'ян звертає увагу на те, що під «суб'єктом права» варто розуміти особу, яка бере участь або може брати участь у правовідносинах [7, с. 38]. Цієї ж думки дотримується Р.О. Халфіна, яка робить висновок про те, що поняття «суб'єкт правовідносин» є вужчим, ніж поняття «суб'єкт права», оскільки носій прав та обов'язків може також не бути учасником конкретних, реальних правовідносин [8, с. 114–115].

Відповідно, із цього постає, що під поняттями «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» розуміються конкретні органи, організації, фізичні особи та юридичні особи, які беруть участь у цивільних правовідносинах. За твердженням Н.І. Матузова, поняття «суб'єкти права» й «суб'єкти правовідносин» загалом є рівнозначними [2, с. 388]. У свою чергу М.Н. Марченко констатує, що в сучасній юридичній літературі ці поняття найчастіше використовуються як синоніми [9, с. 263].

Такі підходи є найбільш поширеними в юридичній науці, однак із таким розумінням правосуб'єктності можна подискутувати. Оскільки правосуб'єктність включає в себе абстрактну здатність мати права, обов'язки й реальну здатність цими правами та обов'язками користуватись, а також здатність нести відповідальність за скоєні делікти, то під правосуб'єктністю варто розуміти здатність індивідів і їх утворень бути суб'єктами правовідносин.

Правомірність такого ототожнення полягає в тому, що неможливо бути суб'єктом права, не будучи суб'єктом правовідносин, і навпаки [10, с. 543]. Крім того, навіть не акцентуючи увагу на проблемі правової поведінки суб'єктів, здійснювану поза правовідносинами, не можна погодитись із цим твердженням тому, що в усіх сучасних правопорядках суб'єктами права визнаються також особи, не здатні до участі в правовідносинах, а саме малолітні та недієздатні. Сказане стосується й будь-яких приватних випадків співвідношення категорій «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». Наприклад, власник, оскільки він володіє правомочностями володіння, користування й розпорядження належним йому майном, зазвичай виступає учасником правовідносин власності. Однак в окремих випадках (наприклад, коли майно віддано в заставу й перебуває у володінні та користуванні заставодержателя або якщо на майно накладено судовий арешт) власник уже не може брати участь у правовідносинах, залишаючись суб'єктом права власності, тобто володарем відповідного суб'єктивного права, хоч і «голого права».

Вжиті ще на початку минулого століття спроби окремих учених проголосити їх не-правосуб'єктність було відкинуто як теоретично необґрунтовані й практично неприйнятні [11, с. 217].

Стверджуючи неправомірність в ототожненні аналізованих понять, І.В. Разуваєв зазначає: «Найістотніша теоретична вада, що постає з уподібнення категорій «суб'єкта права» й «суб'єкта правовідносин», полягає в тому, що в цьому випадку свідомо чи мимоволі виникає уявлення, що саме юридичні відносини є первинними, саме вони констатують особу як суб'єкта права, тоді як насправді справа йде прямо протилежним чином: саме суб'єкти права є первинними, оскільки якщо їх не буде, то не існуватиме й правовідносин» [12, с. 58].

Оскільки основний внесок у дослідження поняття суб'єкта права вноситься сьогодні фахівцями у сфері галузевих юридичних наук, то більшість учених-галузевиків відстоюють у науковій і навчальній літературі аналогічні позиції.

Характеризуючи фінансові правовідносини, О.Н. Горбунова використовує поряд із терміном «суб'єкт фінансових правовідносин» поняття «суб'єкт фінансового права» [13, с. 47]. М.А. Вікут розцінює суб'єкта права як дійсного власника суб'єктивного права [14, с. 67], що, як відомо, властиво учаснику правового відношення. Великий фахівець у галузі трудового права В.Н. Толкунова визначає суб'єктів трудового права як учасників трудових та

інших безпосередньо з ними пов'язаних відносин, а також вказує, що суб'єкти трудового права є сторонами правовідносин [15, с. 43].

Очевидно, що поняття «суб'єкт права» висловлює цивільно-правову абстракцію. Саме за допомогою категорії «суб'єкт права», що в загальному вигляді відбиває різні категорії осіб, передбачені цивільно-правовими нормами, можливо розкрити зміст галузі цивільного права.

Професор Г.В. Мальцев зазначає: «Для нас суб'єкт права – людина або певна соціальна організація людей, яких норми вдачі наділяють правами й обов'язками. Людина не стає суб'єктом права сама по собі, вона визнається такою законами держави. Зовні перетворення людини на суб'єкта права відбувається у формі визнання за нею певних юридичних властивостей, які слугують необхідною умовою його участі в правових відносинах. Без цих соціально-юридичних якостей, отримуваних індивідом від суспільства й держави, немає суб'єкта права» [16, с. 33–34]. Відповідно, у цивільно-правових відносинах суб'єкт права також є суб'єктом правовідносин.

Доцільним також є дослідження поняття «особа» в цивільному праві. Так, під час реалізації права власності для суб'єкта права характерна самостійність реалізації права власності, притаманна лише особам (ст. 325 Цивільного кодексу України – право приватної власності); проте суб'єкти публічного права, залишаючись суб'єктами права власності (ст. 318 Цивільного кодексу України), не є учасниками відносин власності, діючи через відповідні органи (ст. ст. 326, 327 Цивільного кодексу України), інакше кажучи, виокремлюється самостійний учасник.

Із цього постає, що особа в цивільному праві є юридичною формою участі в цивільних правовідносинах, за допомогою якої суб'єкту надається можливість мати й реалізовувати цивільні права та обов'язки, а саме:

1) фізична особа – юридичне надання можливості участі кожної людини в цивільних відносинах, на відміну від публічного права, що встановлює суб'єктивні права людини залежно від її громадянства, тобто залежно від правового зв'язку між людиною й державою;

2) юридична особа – можливість участі в цивільних відносинах як однієї людини, так і організацій, у тому числі суб'єктів публічного права.

Погоджуючись із думкою О.О. Дашковської, можна сказати, що поширення на суб'єктів здійснення публічної влади статусу юридичної особи є необхідним лише для того, щоб надати їм статус суб'єкта цивільно-правових відносин, тому розгляд юридичної особи публічних утворень в інших аспектах не має теоретичного й практичного сенсу [17, с. 22].

Учені-цивілісти визначають необхідність дослідження поняття «особа» з метою окреслення категорії цивільної правосуб'єктності. Так, введення до правового обороту конструкції «особа» дало змогу юристам абстрагуватись від цілого комплексу явищ повсякденного життя, зокрема, незалежно від віку, стану здоров'я, кількості чи юридичної організованості людей: усі вони підпадають під фікцію особи – юридичної або фізичної, що дає можливість із розвитком цивілістичних відносин поширювати цю конструкцію на все нові явища цивільного обороту [18, с. 177].

Важливим є те, що з огляду на теоретичне визначення особи в правовому полі з метою її участі в цивільних правовідносинах вона має наділитись відповідним правовим статусом. І наступним питанням, що потребує вирішення, постає співвідношення понять «особа» та «правовий статус особи». Ученими було зазначено, що правовий статус є сукупністю правових засобів, які закріплюють моделі можливої й належної поведінки, які допускаються чинним законодавством. Тим самим статус визначається як правові засоби, правоздатність – як моделі правовідносин, секундарні права – як моделі секундарних прав [19, с. 145]. Таким чином, правовий статус – це обов'язкова умова існування особи в цивільно-правовому просторі, реалізації її прав та обов'язків.

Статус має вагомe значення для індивідуалізації суб'єктних прав та обов'язків у приватних відносинах (фізична особа – підприємець, банківська установа, страхова установа; дієздатна особа, обмежено дієздатна чи недієздатна особа, неповнолітня особа чи малоліт-

ня особою). Тому набуття фізичною особою статусу повнолітньої змінює не її цивільну правосуб'єктність, а лише форму участі в цивільних відносинах. Відповідна схема присутня також у визначенні статусу юридичної особи, оскільки держава, передбачаючи статус страхової компанії, визначає механізм існування страхової системи, однак не регулює цивільну правосуб'єктність страхової компанії як юридичної особи.

Висновки. Таким чином, особою в цивільному праві є учасник цивільних відносин, який наділяється цивільною правосуб'єктністю та виступає у формі фізичної чи юридичної особи.

Суб'єктом цивільного права є людина або організація (територіальна громада, відповідне суспільне утворення, трудовий колектив, суспільство тощо), за якими держава визнає окремі права й інтереси.

Учасником (суб'єктом) цивільних відносин є реальний суб'єкт права, який користується цивільною правосуб'єктністю, а саме цивільною правоздатністю (цивільними правами й обов'язками) та дієздатністю (можливістю реалізовувати цивільні права) у формі особи.

Статус особи – це визначений законодавством спосіб здійснення особою цивільних прав та обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права : [курс лекций] : в 2 т. / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972– . – Т. 1. – 1972. – 251 с.
2. Матузов Н.И. Теория государства и права / Н.И. Матузов. – М., 2001. – 776 с.
3. Покровский И.А. Абстрактный и конкретный человек перед лицом гражданского права / И.А. Покровский // Вестник гражданского права. – СПб. : М.М. Винавер, 1913. – № 4 – С. 30–50.
4. Архипов С.И. Субъект права (теоретическое исследование) : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.И. Архипов. – Екатеринбург, 2005. – 46 с.
5. Загальна теорія держави і права : [підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
6. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование / С.И. Архипов. – СПб., 2004. – 372 с.
7. Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С.Ф. Кечекьян. – М., 1958. – 384 с.
8. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М., 1974. – 250 с.
9. Марченко М.Н. Теория государства и права / М.Н. Марченко. – М., 2001. – 433 с.
10. Поляков А.В. Общая теория права / А.В. Поляков. – СПб., 2003. – 738 с.
11. Братусь С.Л. Юридические лица в советском гражданском праве / С.Л. Братусь. – М., 1947. – 398 с.
12. Разуваев И.В. Теоретические вопросы общего учения о субъектах права / И.В. Разуваев // Юридическая мысль. – 2007. – № 3. – С. 57–71.
13. Горбунова О.Н. Финансовое право / О.Н. Горбунова. – М., 2012. – 400 с.
14. Вкут М.А. Стороны и основные лица искового производства / М.А. Вкут. – Саратов, 1968. – 126 с.
15. Толкунова В.Н. Трудовое право / В.Н. Толкунова. – М., 2002. – 496 с.
16. Мальцев Г.В. Социалистическое право и свобода личности: теоретические вопросы / Г.В. Мальцев. – М., 1968. – 454 с.
17. Дашковська О.О. Юридична особа як суб'єкт правовідносин: загальнотеоретичний підхід / О.О. Дашковська // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2–3. – С. 21–24.
18. Грешников И.П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве / И.П. Грешников. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 331 с.
19. Телицин С.Ю. Гражданско-правовой статус предпринимателя : [монография] / С.Ю. Телицин. – М. : Юрилитинформ, 2013. – 168 с.

